

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА
КАФЕДРА АКАДЕМІЧНОГО ТА ЕСТРАДНОГО ВОКАЛУ

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Проректор

з науково-методичної
та навчальної роботи

О. Б. Жильцов

20 17 року

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

КАМЕРНИЙ КЛАС

галузь знань 02 Культура і мистецтво
спеціальність 025 «Музичне мистецтво»
(Сольний спів)
освітній рівень: другий (магістерський)

Інститут мистецтв

2017 – 2018 навчальний рік

Розподіл годин звірено з робочим навчальним планом. Структура типова.
Заступник директора з науково-методичної та навчальної роботи

Програма: 1024/17
(підпис) Жильцов (прізвище, ініціали) О. Б.

А. О. Таранник

Робоча програма з навчальної дисципліни «Камерний клас» для студентів галузі знань 02 «Культура і мистецтво», спеціальності 025 «Музичне мистецтво» (Сольний спів), другого (магістерського) рівня.

Розробник: Яковенко Віра Григорівна – старший викладач кафедри академічного та естрадного вокалу Інституту мистецтв.

Робочу програму схвалено на засіданні кафедри академічного та естрадного вокалу Інституту мистецтв.

Протокол від «06» вересня 2017 року № 1

Завідувач кафедри
академічного та естрадного вокалу _____ Ю.В.Мережко
(підпис)

©Яковенко В.Г., 2017 рік
©Київський університет
імені Бориса Грінченка, 2017
рік

ЗМІСТ:

Пояснювальна записка	4
Структура програми навчальної дисципліни «Камерний клас»	5
I. Опис предмета навчальної дисципліни	5
II. Тематичний план практичних занять	6
III. Програма навчальної дисципліни	8
IV. Навчально-методична карта дисципліни «Камерний клас»	10
V. Завдання для самостійної роботи	12
VI. Система поточного та підсумкового контролю	13
VII. Методи навчання	17
VIII. Методичне забезпечення навчальної дисципліни	18
IX. Вимоги до модульних контролів, заліків	19
X. Рекомендована література	20

Пояснювальна записка

Завданням дисципліни «Камерний клас» є підготовка магістрантів до професійної музичної діяльності, в якій передбачено розвиток голосу студента.

Мета дисципліни – забезпечити підготовку висококваліфікованого фахівця у сфері вокалу, музиканта – виконавця володіючого широким художньо-творчим світоглядом і підготовленого до виконавської діяльності.

Програма передбачає: вивчення камерного вокального репертуару з творів найрізноманітніших стилів, епох, жанрів, оволодіння технікою репетиційної роботи та підготовка концертного репертуару. Навчальний репертуар для кожного студента формується викладачем з урахуванням здібностей студента та його вокальних можливостей. Навчальна програма «Камерний клас» спрямована на професійно-творчий розвиток, вокально-художнє мислення студента, готовність до самоорганізації та самовдосконалення.

Студент повинен знати твори композиторів епохи бароко, класиків, романтиків, композиторів ХХ ст., сучасних авторів.

Вміти аналізувати виконуваний твір, виявити особливості драматургії, співати мовою оригіналу, володіти особливостями співацької фонації, вміти працювати над твором.

Визначальна форма обліку успішності студентів – навчальні та тематичні модулі. Досягнення студентів на індивідуальних заняттях з «Камерного класу» контролюється тематичними модулями протягом першого семестру - 4 години, другого семестру - 4 години. В кінці першого семестру складається залік.

В програмі з предмету «Камерний клас» пропонується розділ «Рекомендована література», який включає підрозділи основної та додаткової літератури.

СТРУКТУРА ПРОГРАМИ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

**I. Опис предмета навчальної дисципліни
«Камерний клас»**

Курс 5	Напрямок, спеціальність, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни
<p>Кількість кредитів, відповідних ECTS: <i>4 кредити</i></p> <p>Змістові модулі: <i>4 модулі</i></p> <p>Загальний обсяг дисципліни (години): <i>180 години</i></p> <p>На поточний навчальний рік: <i>120 годин</i></p> <p>Тижневих годин: <i>IX семестр – 2 година</i> <i>X семестр – 2 година</i></p>	<p>Галузь знань 02 Культура і мистецтво</p> <p>Спеціальність 025 Музичне мистецтво (Сольний спів).</p> <p>Освітній рівень: другий (магістерський)</p>	<p>Нормативна</p> <p>Рік підготовки: <i>V</i></p> <p>Семестри: <i>IX, X.</i></p> <p>Практичні заняття: <i>66 годин.</i> <i>IX семестр – 38 год.</i> <i>X семестр – 28 год.</i></p> <p>Модульний контроль: <i>8</i> <i>годин.</i> <i>IX семестр – 4год.</i> <i>X семестр – 4год.</i></p> <p>Самостійна робота: <i>46</i> <i>годин.</i> <i>IX семестр – 18год.</i> <i>X семестр – 28год.</i></p> <p>Семестровий контроль годин -</p> <p>Вид контролю: <i>залік – 1 семестр</i></p>

II Тематичний план практичних занять

сем	Назви теоретичних розділів	Кількість годин			
		Разом	Практичні заняття	Самостійна робота	Модульний контроль
Змістовий модуль I.					
1	Роль камерного репертуару у процесі співацького навчання. Удосконалення та закріплення навичок дикції та артикуляції, рівності звучання голосу протягом усього діапазону.	16	10	5	1
2	Удосконалення розвитку навичок стильової і жанрової інтерпретації вокальних творів. Уміння використовувати знання про форму, характер, динаміку розвитку вокальних творів. Виконання українських народних пісень та народних пісень інших країн.	14	9	4	1
	Разом	30	19	9	2

Змістовий модуль II.

3	Удосконалення навичок кантиленного співу протягом усього діапазону голосу. Розвиток навичок філірування звуку у процесі роботи над творами класичного камерного репертуару.	16	10	5	1
4	Удосконалення розвитку вокального слуху та співацьких уявлень. Відпрацювання уміння створювати відповідний емоційний стан з метою виразного виконання вокальних творів. Виконання романсів українських та зарубіжних композиторів.	14	9	4	1
	Семестровий контроль				
	Разом	30	38	18	4

Змістовий модуль III.

5	Розвиток виконавських здібностей під час роботи над виконанням камерних творів .Виконання творів епохи бароко.	15	7	7	1
6	Закріплення поняття про художньо-образний зміст вокального твору та відображення його емоційного змісту. Виконання творів старовинних композиторів XVII-XVIII ст.	15	7	7	1
	Разом	30	14	14	2

Змістовий модуль IV

7	Формування творчого підходу до виконання вокальних творів, вміння акумулювати виконавсько-художні уміння та навички . Виконання творів композиторів – класиків та сучасних композиторів.	15	7	7	1
8	Удосконалення розвитку вокально-виконавських навичок . Розширення динамічних можливостей голосу.	15	7	7	1
	<i>Разом</i>	30	14	14	2
	<i>Разом за навчальним планом</i>	120	66	46	8

III. ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Змістовий модуль I (V курс IX семестр)

Удосконалення розвитку вокально-виконавської майстерності майбутнього фахівця.

Тема 1.

Ролі камерного репертуару у процесі співацького навчання. Удосконалення та закріплення навичок дикції та артикуляції, рівності звучання голосу протягом усього діапазону. Розвиток виконавських здібностей.

Тема 2.

Удосконалення розвитку навичок стильової і жанрової інтерпретації вокальних творів. Уміння використовувати знання про форму, характер, динаміку розвитку вокальних творів. Виконання українських народних пісень та народних пісень інших країн.

Змістовий модуль II (V курс IX семестр)

Удосконалення вокально-технічних навичок як необхідна умова постійного розвитку співацького голосу.

Тема 3.

Удосконалення навичок кантиленного співу протягом усього діапазону голосу. Удосконалення навичок філірування звуку у процесі роботи над творами класичного камерного репертуару.

Тема 4.

Удосконалення розвитку вокального слуху та співацьких уявлень. Відпрацювання уміння створювати відповідний емоційний стан з метою виразного виконання вокальних творів. Виконання романсів українських та зарубіжних композиторів.

Змістовий модуль III (V курс X семестр)

Удосконалення уявлень про специфіку відображення емоційного змісту вокальних творів.

Тема 5

Розвиток виконавських здібностей під час роботи над виконанням камерних творів, виконання творів епохи бароко.

Тема 6.

Закріплення поняття про художньо-образний зміст вокального твору та відображення його емоційного змісту. Виконання творів старовинних композиторів XVII-XVIII ст.

Змістовий модуль IV(V курс X семестр)

Удосконалення виконавських здібностей та вміння акумулювати вокально-технічні навички під час роботи над камерним репертуаром.

Тема 7.

Формування творчого підходу до виконання вокальних камерних творів, вміння акумулювати виконавсько-художні уміння та навички . Виконання творів композиторів-класиків та сучасних композиторів.

Тема 8.

Удосконалення розвитку вокально-виконавських навичок . Розширення динамічних можливостей голосу.

IV. Навчально-методична карта дисципліни «Камерний клас»

Разом: 60 год., практичні заняття – 38год., самостійна робота – 28год., модульний контроль – 4 год.

Модулі	Змістовий модуль I		Змістовий модуль II	
Назва модуля	Удосконалення розвитку вокально-виконавської майстерності майбутнього фахівця		Удосконалення вокально-технічних навичок як необхідна умова постійного розвитку співацького голосу	
Кількість балів за модуль	294,5		294,5	
Заняття	10 год.	9 год.	10 год.	9 год.
Теми заняття (практичні заняття) 399	Роль камерного репертуару у процесі співацького навчання. Удосконалення та закріплення навичок дикції та артикуляції, рівності звучання голосу протягом усього діапазону. (10+0,5)х10=105 б.	Удосконалення розвитку навичок стильової і жанрової інтерпретації вокальних творів. Уміння використовувати знання про форму, характер, динаміку розвитку вокальних творів. (10+0,5)х9=94,5 б.	Удосконалення навичок кантиленного співу протягом усього діапазону голосу. Удосконалення навичок філірування звуку у процесі роботи над творами класичного та сучасного вокального репертуару. (10+0,5)х10=105 б.	Удосконалення розвитку вокального слуху та співацьких уявлень. Відпрацювання уміння створювати відповідний емоційний стан з метою виразного виконання вокальних творів. (10+0,5)х9= 94,5 б.
Самостійна робота 90 б.	5х5=25	5х4=20	5х5=25	5х4=20
Види поточного контролю 100 б	Модульна контрольна робота (прослуховування) 25 б.	Модульна контрольна робота (прослуховування) 25 б.	Модульна контрольна робота (прослуховування) 25 б.	Модульна контрольна робота (прослуховування) 25 б.
Підсумковий контроль	-		залік	

Всього – 589 бали, коефіцієнт – 5,9

Навчально-методична карта дисципліни «Камерний клас»

Разом: 60 год., практичні заняття – 28год., самостійна робота – 28год., модульний контроль – 4 год.

Модулі	Змістовий модуль III		Змістовий модуль IV	
Назва модуля	Удосконалення уявлень про специфіку відображення емоційного змісту вокальних творів .		Удосконалення виконавських здібностей та вміння акумулювати вокально-технічні навички під час роботи над камерним репертуаром.	
Кількість балів за модуль	267		267	
Заняття	7 год.	7 год.	7 год.	7 год.
Теми заняття (практичні заняття) 294	Розвиток виконавських здібностей під час роботи над виконанням камерних творів . (10+0,5)x7=73,5 б.	Закріплення поняття про художньо-образний зміст вокального твору та відображення його емоційного змісту. (10+0,5)x7=73,5 б.	Формування творчого підходу до виконання вокальних творів, вміння акумулювати виконавсько-художні уміння та навички . (10+0,5)x7= 73,5	Удосконалення розвитку вокально-виконавських навичок під час роботи над камерним репертуаром. Розширення динамічних можливостей голосу. (10+0,5)x7=73,5б.
Самостійна робота 140.	5x7=35	5x7=35	5x7=35	5x7=35
Види поточного контролю 100 б	Модульна контрольна робота (прослуховування) 25 б.	Модульна контрольна робота (прослуховування) 25 б.	Модульна контрольна робота (прослуховування) 25 б.	Модульна контрольна робота (прослуховування) 25 б.
Підсумковий контроль	-			

Всього – 534 бали

V. ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

№ зп	Тема	Зміст завдання	Години на виконання, передбачені ТП	Бали за одиницю	Література
1	Роль камерного репертуару у процесі співацького навчання.	Вивчення літератури і музичного тексту.	5	25	2,3,5,11
	Удосконалення розвитку вокально-виконавських навичок під час роботи над народними піснями.		4	20	1,3,6,12
	Удосконалення та закріплення навичок дикції та артикуляції під час роботи над романсами.	Формування художнього та технічного плану роботи над творами.	5	25	1,2,8,11
	Рівність звучання голосу протягом усього діапазону.		4	20	1,4,7,10
	Розширення динамічних можливостей голосу під час роботи над творами старовинних авторів.	Відпрацювання відповідного емоційного стану при виконанні.	7	35	2,3,5,10
	Розвиток художньо - виконавських здібностей.		7	35	
2	Формування творчого підходу до виконання вокальних творів камерного репертуару.	Робота над особливостями виконання технічних та дикційних вимог до виконання твору.	7	35	1,4,7,12
	Вміння акумулювати виконавсько-художні уміння та навички під час виконання творів класичного та сучасного вокального репертуару.		7	35	2,3,5,13
		Всього:	46	230	

VI. Система поточного та підсумкового контролю

Критерії оцінювання

Навчальні досягнення магістрів з навчальної дисципліни «Камерний клас» оцінюються за модульно-рейтинговою системою, в основу якої покладено принцип поопераційної звітності, обов'язковості модульного контролю, накопичувальної системи оцінювання рівня знань, умінь та навичок.

Контроль успішності студентів з урахуванням поточного і підсумкового оцінювання здійснюється відповідно до навчально-методичної карти, де зазначено види контролю.

Розрахунок рейтингових балів за видами поточного (модульного) контролю IX СЕМЕСТР

№ п/п	Вид діяльності	Кількість рейтингових балів за одиницю	Одиниць	Всього
1.	Відвідування практичних занять	0,5	38	19
2.	Робота на практичному занятті	10	38	380
3.	Самостійна робота	5	18	90
4.	Модульна контрольна робота	25	4	100
Всього без підсумкового контролю		589		
Всього без підсумкового контролю з урахуванням коефіцієнта		-		
Підсумковий рейтинговий бал		100		

X СЕМЕСТР

№ п/п	Вид діяльності	Кількість рейтингових балів за одиницю	Одиниць	Всього
1.	Відвідування практичних занять	0,5	28	14
2.	Робота на практичному занятті	10	28	280
3.	Самостійна робота	5	28	140
4.	Модульна контрольна робота	25	4	100
Всього без підсумкового контролю		534		
Всього без підсумкового контролю з урахуванням коефіцієнта		-		
Підсумковий рейтинговий бал		100		

ЗАГАЛЬНІ КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ СТУДЕНТІВ

Рейтин- гова оцінка	Оцінка за стобальною шкалою	Значення оцінки
A	90 – 100 балів	Відмінно – відмінний рівень знань (умінь) у межах обов’язкового матеріалу з можливими незначними недоліками.
B	82 – 89 балів	Дуже добре – достатньо високий рівень знань (умінь) в межах обов’язкового матеріалу без суттєвих (грубих) помилок.
C	75 – 81 балів	Добре – в цілому добрий рівень знань (умінь) з незначною кількістю помилок.
D	69 – 74 балів	Задовільно – посередній рівень знань (умінь) із значною кількістю недоліків, достатній для подальшого навчання або професійної діяльності.
E	60 – 68 балів	Достатньо – мінімальний можливий допустимий рівень знань (умінь).
FX	35 – 59 балів	Незадовільно з можливістю повторного складання – незадовільний рівень знань, з можливістю повторного перескладання за умови належного самостійного доопрацювання
F	1 – 34 балів	Незадовільний з обов’язковим повторним вивченням курсу – досить низький рівень знань (умінь), що вимагає повторного вивчення дисципліни.

Якщо дисципліна вивчається протягом двох і більше семестрів, то семестрові оцінки визначаються в установленому порядку в межах стобальної шкали, а підсумкова – як середня зважена оцінка.

Форми проміжного контролю визначаються кафедрою самостійно і чітко прописуються в робочій навчальній програмі.

Кількість балів, яку студент набрав під час вивчення дисципліни, оголошується на останньому практичному занятті.

Результати проміжного та підсумкового контролю знань зазначаються у відомості обліку успішності, а загальна підсумкова оцінка – в індивідуальному навчальному плані студента (ІНПС).

Семестровий контроль в університеті здійснюється у формі, передбаченій навчальним планом.

У процесі оцінювання навчальних досягнень магістрів застосовуються такі методи:

- **Методи усного контролю:** індивідуальне прослуховування, співбесіда, залік.
- **Методи самоконтролю:** уміння самостійно розучувати та проводити вокальний самоаналіз творів камерного репертуару.

Загальні критерії оцінювання успішності студентів, які отримали за 4-бальною шкалою оцінки «відмінно», «добре», «задовільно», «незадовільно».

Модуль включає бали за поточну роботу магістра на практичних заняттях, виконання самостійної роботи, індивідуальну роботу.

Методичні дослідження, які виконує магістр за визначеною тематикою, прослуховуються під час індивідуальних занять.

Модульний контроль знань магістрів здійснюється після завершення вивчення навчального матеріалу модуля.

У таблиці представлено розподіл балів, що присвоюються магістрам упродовж вивчення дисципліни «Камерний клас».

Розподіл балів, що присвоюються магістрам

Модулі I, II								Залік	Загальна кількість балів без урахування коефіцієнта	Коефіцієнт	Загальна кількість балів з урахуванням коефіцієнту
Практичне заняття, самостійна робота	Модульна контрольна робота	Практичне заняття, самостійна робота	Модульна контрольна робота	Практичне заняття, самостійна робота	Модульна контрольна робота	Практичне заняття, самостійна робота	Модульна контрольна робота				
T1	25	T2	25	T3	25	T4	25	589	5,9	100	
130		114,5		130		114,5					

Модулі III, IV								Загальна кількість балів
Практичне заняття, самостійна робота	Модульна контрольна робота	Практичне заняття, самостійна робота	Модульна контрольна робота	Практичне заняття, самостійна робота	Модульна контрольна робота	Практичне заняття, самостійна робота	Модульна контрольна робота	
T1	25	T2	25	T3	25	T4	25	534
108,5		108,5		108,5		108,5		

Кількість балів за роботу з практичним матеріалом, під час виконання самостійної та індивідуальної навчально-дослідної роботи залежить від дотримання таких вимог:

- ✓ своєчасність виконання навчальних завдань;
- ✓ повний обсяг їх виконання;
- ✓ якість виконання навчальних завдань;
- ✓ самостійність виконання;
- ✓ творчий підхід у виконанні завдань;
- ✓ ініціативність у навчальній діяльності.

VII. МЕТОДИ НАВЧАННЯ

На заняттях з постановки голосу застосовуються загальні педагогічні та спеціальні методи навчання:

- **метод розв'язання** різних за ступенем складності навчальних завдань (дозволяє формувати у студентів систему практичних умінь і навичок; активізує навчальну діяльність студентів);

- **метод ілюстрування** (застосування викладачем елементів показу правильного звукоутворення та звуковедення);

- **метод звукового регулювання** (дозволяє студентам співвідносити звучання власного голосу з голосом викладача або видатних співаків в запису, а також знаходити оптимальний режим роботи голосового апарату в процесі співу із супроводом);

- **метод художнього аналізу** (формує педагогічне мислення студентів у конкретних педагогічних та виконавських ситуаціях засобом аналізу власних дій, розвиває аналітичний, вокальний слух студента);

- **метод ескізної роботи над твором** (дозволяє розширити навчальний репертуар студента з метою його застосування у подальшій педагогічній та музично-виконавській діяльності).

VIII. МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

- ✓ робоча навчальна програма;
- ✓ навчальні методичні посібники;
- ✓ збірки вокальних художніх творів;
- ✓ збірки народних пісень;

ІХ. ВИМОГИ ДО ЗАЛІКУ

Виконати: одну народну пісню та романс українського або зарубіжного автора. Під час складання заліку необхідно продемонструвати майстерне вокально-технічне виконання твору, розкрити художній образ твору та показати достатній артистизм та сценічну культуру.

Орієнтовний навчальний вокально-педагогічний репертуар

М. Лисенко пісні Наталки «Віють вітри», «Ой я дівчина Наталка»; пісня Петра «Сонце низенько»; пісні Миколи «Та немає в світі гірш нікому», «Гомін, гомін по діброві»; пісня Виборного «Ой під вишнею» з опери «Наталка Полтавка»; романс «Безмежнеє поле».

Е. Гріг «Пісня Сольвейг», «Колискова», «Стара пісня», «Захід сонця».

Р. Леонкавалло «Світанок».

Ф. Ліст «Фіалка», «Лорелея», «Радість і горе».

М. Мусоргський «Думка Парасі» з опери «Сорочинський ярмарок».

М. Гулак-Артемівський арія Андрія з опери «Запорожець за Дунаєм».

Українські народні пісні: «Розпустили кучері дівчата»,
«Садок вишневий коло хати»,
«Та орав мужик біля хати».

Українські народні пісні в обробці:

«Ой я нещасний» обр. М. Лисенка

«Ой літає зозуленька» обр. Д. Січинського

«Дівчинонька по гриби ходила» обр. П. Сокальського

М. Вериківський обробки українських пісень «Малино, калино», «За горами, за лісами».

В. Косенко «Вони стояли мовчки», обробка української народної пісні «Взяв би я бандуру».

К. Стеценко «Плавай, плавай лебедонько», «Дивлюсь я на ясні зорі».

Я. Степовий «Колискова», «Розвійтеся з вітром», обробки українських народних пісень «Зоре моя вечірняя», «Утоптала стежечку».

І. Дунаєвський «Пісенька Пепіти» з опери «Вільний вітер».

С. Рахманінов «Я жду тебе», «Сон».

К. Дебюссі «Романс», «Ноктюрн».

Ф. Пуленк «Учора».

Р. Штраус «Чудовий май», «Ніч», «Чардаш».

Ан. Кос-Анатольський «Ой візьму відерце чистої води», «Є на світі доля».

В. Заремба «Нащо мені чорні брови», «Якби мені черевички».

X. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Антонюк А. Постановка голосу: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. - К. :Українська ідея, 2000.
2. Дмитриев Л. Основы вокальной методики. - М.: Музыка, 1968.
3. Голубев П. Советы молодым педагогам-вокалистам. - М.: Музизд, 1956.
4. Гнидь Б. Історія вокального мистецтва. – КНМАУ, 1997.
5. Микиша М. Практичні основи вокального мистецтва. - К.: Музична Україна, 1965.
6. Морозов В. Биофизические основы вокальной речи. – Л.: Наука 1977.
7. Морозов В. Резонансная теория искусства пения и вокальная техника выдающихся певцов. – М., 2001.
8. Морозов В. Тайны вокальной речи. - Л.: Наука, 1967.

Додаткова література:

9. Назаренко И. Искусство пения.- М., 1969.
10. Юссон Р. Певческий голос.- М., 1974.
11. Юцевич Ю. Музыка: Словник-довідник. – Тернопіль: Навчальна книга- Богдан, 2003.
12. Юцевич Ю. Теорія і методика формування та розвитку співацького голосу. - К., 1998.
13. Вальборг Вербег-Свердстрем «Школа для раскрытия голоса». Cvedentis, 2009.